

FJÄLLET

Natur- och Kulturhistorisk Karta över
Nordöstra delen av Kroppefjäll med
Kroppefjälls Naturreservat

0 20 40 60 80

GRÄNSEN

© 2014 Skellefteå
Kartografiska

Om kartan

Tanken bakom kartan är att den först och främst skall vara den vanliga ekonomiska kartan – Gula Kartan – som visar dagens verklighet med sjöar, vägar, gränser, hus, åker, osv. Men om man tittar noga skall man bakom verkligheten kunna skönja delar av landskapet som det var för hundra år sedan och mer.

Jag har lagt in bostadshus, åker och äng, vägar och stigar, kvarnar, m m så som de finns på "Häradskartan" som gjordes omkring 1890 och även enligt andra kartor och vad jag har hittat som inte står på kartor alls.

De gamla bostadshusen är tydliga orangefärgade prickar, ibland täckta av ett "nutida" hustecken och då lite svårare att se. Åker, äng, vägar och stigar liknar mer skuggor. Skuggorna ligger bakom kartans övriga tecken och man måste titta riktigt noga för att se dom. Åkrarna är den mörkare bruna skuggan och jag har bara markerat de som låg utanför nutida gulfärgade åkrar. Ängarna syns som en ljusare brun och svagare skugga. Ängarna ligger nästan alltid i anslutning till åker. "Skuggorna" är dessutom genomskinliga och ändrar således färg efter underlaget, så att man måste studera dom extra noga för att se rätt.

Formatet med tryck på två sidor är valt så att kartan ska bli så lätthanterlig som möjligt. Papperet är G-print, 130 g, som är segt och mjukt. Fiberriktningen ligger tvärs över vikningen för att öka rivstyrkan längs vecket.

Vikningen är specialgjord för att lätt kunna ha valfritt avsnitt synligt. Därför är bladet först vikt i fyra delar med de yttre delarna något smalare än de inre för att de skall kunna vikas in i kartan åt vilket håll som helst. Första vikningen av bladet kan göras valfritt på höjden eller bredden, vilket som för tillfället passar bäst. Kartan är vikt för hand för att inte bryta pappersfibrerna.

Börja med att försiktigt vika alla veck några gånger åt båda håll för att få dem mjuka, men tryck inte till för hårt så att papperet bryts. Nu är vecken smidiga och kartan kan vikas nästan hur som helst utan att det blir "fel". "Rätt" är det ju när Du ser det avsnitt Du vill.

Kartans rutnät med numrerade linjer är ett koordinatsystem för att kunna ange en exakt position med siffror. Skalorna anger hundradelar av en ruta vilket är de två sista siffrorna i en positionsangivelse. En hundradels ruta är tio meter i verkligheten. Till exempel har sydvästspetsen på Storön i Örsjön koordinaterna 12 97 20 Ö 65 10 09 N.

De rödbruna linjerna på kartan är meridianer som visar nord-sydriktningen.

Text - foto - layout: Ingmar Andersson. © 1999
Förlag: Ingmar Andersson, Vrångebäck 7830, 464 92 Mellerud. Tel 0530 231 70
Tryckt 1999 hos Niklassons Tryckeri, Mellerud
ISBN 91-630-8240-3

Kroppefjäll är ett plåtformat berg- och skogsområde som höjer sig 100 – 150 meter över den i väster och öster omgivande jordbruksbygden. Högsta punkten är Svileberg i kartans nordvästra del, 241 meter ö h.

Berggrunden är i regel näringsfattig gnejsgranit utom i östra kanten samt några mindre områden i söder och sydväst där Dalformationen dominerar med sina sedimentära bergarter, främst kvartsitsandsten, konglomerat, kalklerskiffer och takskiffer. Området är till stor del täckt av ett moränlager med många myrar och tjärnar.

Ursprunget till namnet Kroppefjäll är oklart, men senare delen, fjäll, betyder i den lokala dialekten ungefär "höglänt skogsområde". Fjället liknar inte alls ett norrländskt fjäll!

Fjället var länge nästan obebott och brukades mest till bete för böndernas boskap. Förutom skogsbränder gjorde betning, kolning och svedjning att Fjället var till viss del skoglöst vid 1800-talets början då befolkningsökningen tvingade människor att dika myrar eller röja stenig morän till åker och bosätta sig på det karga Fjället. Fram till 1860-talet ökade bosättningarnas antal, men när möjligheten kom att utvandra till USA, Norge eller till städernas industrier, övergavs torpställena efterhand och nu är Fjället åter i stort sett ödemark. Dock bedrivs ett intensivt skogsbruk bedrivs på nästan hela området, så det finns inte mycket gammelskog kvar utom i vissa bergbranter och liknande, där transporten kostar för mycket.

Kartan visar den största omfattningen av bebyggelsen och odlingen i den mån jag har kunnat finna den på gamla kartor eller sett spår av den i naturen.

De gamla stigarna är också återgivna på kartan och de kan åtminstone bitvis återfinnas. De känns sköna att gå på och de är ju anlagda av de verkliga experterna på skogsstigar – de vilda djuren, stenåldersjägarna, betande boskap och framför allt av skogstorpens innevånare som var vana att dagligen gå långa sträckor längs stigen, ofta med tunga bördor. Stigen var deras allfarväg och enda förbindelse med omvärlden!

Litteratur om Kroppefjäll

- Alexandersson, Arne: *Det gamla Dal*. Kulturhistoriska bilder från Kroppefjäll och slättdal. 1989.
- Andersson, Ingmar: *Fjället*. Om boställen och folk i Fjället, Örs socken, Dalsland, fram till omkring 1930. 1998. Eget förlag.
- Bondeson, August: Samlade skrifter. Tredje delen. *Historiegubbar på Dal*. 1886. Nyutgåva 1940 Albert Bonnier och 1981 Carl Zakariasson.
- Edgren, Richard: *Richard Edgrens memoarer*. 1990.
- Gullin, Henrik: *Från Kroppefjäll*. 1946. Nyutgiven av Kroppefjälls Hembygdsförening 1983.
- Heybroek, P: *The Geology of the Dalskog, Dals-Rostock Region, Dalsland, Sweden*. 1950.
- Jonsson, Stig: *Kroppefjäll*. Grycksbo 1996.
- Ljung, Olof, m fl.: *Kroppefjäll*. Socknarna Ör, Gunnarsnäs och Dalskog. 1957.
- Rundström, Karl: *Åsmuletrakten 1920*, Utgivningsår 1981.
- Åberg, Hjalmar: *I odlingens utmarker. Ödetorp på Kroppefjäll*. 1963.
- Örtenblad, Torsten: *Naturinventering av Kroppefjäll*. 1976. Länsstyrelsen i Älvsborgs län.

Västra delen av Örs socken är utförligt beskriven i boken **FJÄLLET** av Ingmar Andersson. Den 600 sidor tjocka boken beskriver framför allt gårdar, torp och deras innevånare fram till ca 1930, men en tredjedel av boken innehåller avsnitt som *Forminmen, Fjällets förhistoria, Hustyper, Traditionell byggnadsteknik, Elden och eldstaden, Jordbruk, Folkminnen* och mycket mer. Boken finns att köpa bl a i Melleruds Bokhandel, Vänersborgs Bokhandel, Melleruds Museum och Dalslands Museum eller direkt från förlaget: Ingmar Andersson, Vrångeback 7830, 464 92 Mellerud, tel 0530 231 70, som skickar den fraktfritt inom Sverige för 500,- kr + postförskottsavgift.

Boställe i Dalsland.

Kroppefjälls Naturreservat

bildades 1997 av Länsstyrelsen i

Älvsborgs Län.

Areal 1110 ha varav skog 606 ha, myr 400 ha och sjö 104 ha. Höjd ö h ca 200 m.

Ändamålet med reservatet är bevara ett område med skog och myr som är relativt opåverkade (så opåverkade de nu kan vara här i södra Sverige). Området var till stor del skoglöst fram till slutet av 1800-talet då skog började planteras. Många av myrarna är dikade och alltmer skogbevuxna. Till och med några områden med planterad ungskog ingår i reservatet.

Trots att knappast någon egentlig urskog finns inom reservatet kan man uppleva urskogskänsla i några speciella områden: Ambolsbäckens dalgång har mörk, mossig granskog, likadant söder om sjön Stora Amboln och även söder om Falån, särskilt mitt emot torpet Kullen. Liknande skog finns även i reservatets allra nordvästligaste hörn.

Riktigt gammal furuskog finns egentligen inte annat än som enstaka träd, men de är sevärda och beskrivs nedan.

Myrarna med sina holmar och öar känns ofta tidlösa. Man kan tycka sig gå i precis samma natur som jägaren med pilbåge och spjut strövade i för åtta tusen år sedan.

Svingsjön med sina otaliga vikar, uddar och öar ger ett skönt intryck av vildmark och visar en vacker serie skogshorisonter.

Fjällfurorna

Skogen inom reservatet består till största delen av medelålders, välväxta, raka, höga och susande furor som till stor del planterades i 1900-talets början. – Här och där stöter man dock på träd av en annan typ. När man får se dem hajar man till nästan på samma sätt som vid ett oväntat möte med ett vilt djur, för de skiljer sig så markant från sina moderna grannar. De känns som kvarlevor från en svunnen tid när naturen skötte sig själv utan människans inblandning.

Fjällfurorna är oftast kortare än sina moderna granträd – de är kraftfullt sköna med osannolikt krokiga, grova och vresiga grenar och ofta med rak, kvistfri stam nedanför den korta kronan. Topp saknas ibland och då avslutas i stället trädet av grova, utåtriktade grenar. Barken är något jämnare än på moderna furor och kan upplevas som "nätrutig". Dessa furor har förhållandevis mycket kärnved och de tycks bilda vrilar oftare än andra furor. De är också av någon anledning oftare lutande än andra furor. I lutande träd är virket tjurigt och olämpligt till många ändamål. Fjällfurorna har stor variation i utseendet.

Påfallande ofta finner man dessa furor längs myrkanter och bergssträckningar, men de står också på slät mark bland vanliga furor och det är därför jag tror att de är en variant med speciella arvsanlag. Det är inte fråga om martallar, som också kan ha krokiga grenar och uttrycksfullt utseende, men då på grund av extremt näringsfattig växtplats.

En av furorna vid Lintjärn (som hette Lindtjärn på Häradskartan 1891) har spår efter en länge sedan slocknad skogsbrand. Sotig ved är djupt invallad vid roten. Genom att borra i veden och räkna årsringarna skulle man kunna se vilket år det brann.

Tjädern älskar dessa furor! Man stöter på honom ojämförligt mycket oftare bland fjällfuror än i annan skog och spelplatserna finns oftast i närheten av fjällfuror. Kan det till och med vara så att tjädern själv delvis skapar trädtypen genom att äta(=beskära!) barr och skott? Kanske borde de heta tjäderfuror...

– Liksom den uppflygande tjädertuppen ger en gammelfuran ett mäktigt intryck av urkraft!

Tjädern är numera en relativt sällsynt fågel på Kroppefjäll och man kan undra om det har med gammelskogens försvinnande att göra.

I Lappland, i de "riktiga" fjällen, är denna trädtyp vanligare. Nära Stora Sjöfallet, vid Vietas på gränsen till kallfjället, finns en fantastisk tallurskog där träden mycket liknar våra fjällfuror.

Med sin silvervita stam är den döda furan nästan ännu vackrare och uttrycksfullare än när den levde. Nu kan man bättre studera strukturen i veden och i brottytor kan man se hur kärnveden har vuxit med lodräta fibrer, men hur ytvedens fibrer alltmer går i spiral runt stammen, för att till slut på de allra äldsta träden slingra sig runt stammen i vågor och virvlar.

Inom Kroppefjälls Naturreservat finns lyckligtvis en del av dessa furor kvar, men på övriga Kroppefjäll minskar deras antal alltmer. De mest karaktäristiska fjällfurorna finns i tre områden inom reservatet: på norra sidan av Ambolsdalen fram till sjön; runt Lintjärn och därifrån åt nordost mot mitten av Örlevattnet; samt väster om St Husemattjärn och därifrån mot nordost ner mot myren. Några furor vid Hästestruten vid Svingsjön är också uppseendeväckande vackra liksom furorna sydost om Lilla Farbrortjärnet. Enstaka finns också annars här och där i skogen och jag har inte gått precis överallt så det finns säkert mer att upptäcka.

De som är markerade på kartan i sydöstra delen av reservatet är av fjällfurutyp, men oftast inte lika kraftiga och utpräglade som de ovan nämnda, fast några är riktigt fina.

Utanför reservatet har jag markerat bestånd eller enstaka fjällfuror som står där 1999, men bli inte förvånad om Du vid senare besök möts av ett kalhygge...

Befria Dina favoritträd!

Jag håller just nu, vid kartans tryckning, på att undersöka hur man på ett juridiskt hållbart sätt genom avtal med markägaren kan "friköpa" enstaka träd så att de får vara i fred för påverkan av människan ända tills de har fallit av sig själva och förmultnat.

Frågor som identifiering, avtalstext, ersättningsbelopp, registrering hos myndighet och liknande problem måste lösas innan man kan garantera träden ett eget liv. Hur ska man t ex märka träden? Att måla en ring runt stammen vore ju ett övergrepp!

– Hjälp gärna till att befria skogens vackraste träd(eller andra favoritträd)! Välj ut de Du tycker om och betala markägaren rejält – marken blir ju upptagen i kanske hundratals år framåt!! Nu bör ju också beaktas att han kan odla andra träd tätt intill och att det reella värdet på trädet skall relateras till storlek, virkeskvalitet, avverkningskostnad, transportkostnad etc. Skönheten har inget pengavärde! – Kanske kan trädets dubbla handelsvärde vara en lämplig ersättning? Det blir ju samtidigt en sorts ersättning till markägaren för besökarens intrång. Jag förutsätter att myndigheterna avstår från skatteintäkter i detta vällovliga sammanhang och då kan ju ersättningsbeloppet till markägaren bli överkomligt.

Stenkäringar kallas några stenrösen, de största i form och storlek som en människa, som enligt traditionen byggdes av vallhölingarna (vallpojkar och -flickor). På det villsamma Slättfjället behövde de orienteringsmärken och stenkäringarna byggdes med en tunnel genom översta delen och när man tittade genom hålet skulle man kunna se antingen en annan stenkäring eller också ett hus. Under årens lopp har rösena delvis rasat ner och byggts upp igen och i dag finns ingen stenkäring kvar med tunnel genom toppen.

När Fjället var skoglöst syntes stenkäringarna på långt håll där de stod högt på kullarna och man hade vid utsikt därifrån. Nu är de svåra att finna och man får ofta leta efter dem bland träden. Man kan tänka sig att kullarna var favoritplatser för vallhölingarna. Därifrån kunde de hålla uppsikt över sina djur och kanske var byggandet av stenkäringar en rolig sysselsättning under tiden. Det är inom ett ganska litet område, just där sockengränserna mellan Ör, Sundals Ryr och Högsäter möts, som nästan alla stenkäringarna finns. Bara någon enstaka finns längre bort. De står som forminnet på kartan och de mera sevärda stenkäringarna har jag dessutom märkt ut med symbol.

Gammel-Johanna är troligen den största av dem alla, omkring två meter hög och ganska vid nertill. Hon står på högsta toppen av höjden, trettio-fyrtio meter från stigen.

Svingdalskäringa står på Svingdalsberget, bara tre meter från stigen och är en av de större, 160 cm hög.

Måkekäringa är 190 cm hög. Hon är smal och välbyggd och tycks av lavarna att döma ha stått länge, så när som allra högsta toppen som är "reparerad".

300 meter öster om Måkekäringa, överst på bergryggen, finns en vackert byggd stenkäring, vid nedtill och smal i toppen, 135 cm hög.

Stenkäringen vid Oxögat och den som står närmast torpet Dalen är också stora och sevärda. M fl.

Genom missförstånd har stenkäringarna kommit att kallas "lysekäringar" på Länsstyrelsens informationstavlor. Det fanns verkligen lysekäringar en gång, men de var av trä och höll den brinnande lysstickan, torestickan, vilken förutom elden på härden var den vanliga ljuskällan innan fotogenlampan kom.

Gör en upptäcktsvandring!

På kartan har jag markerat några intressanta rutter i reservatet för de som inte bara vill gå i upptrampade spår. En vandring längs leden blir ju ofta en räckta transportsträckor mellan rastplatserna, man spanar mest efter nästa färgmarkering eller strävar, i en takt som inte är ens egen, att hålla jämna steg med kamraten som går före. Den märkta leden får en att slappna av så att man inte vet var man är och knappt åt vilket håll man går!

Den självständiga vandringen i "vilda skogen" är däremot en oavbruten upplevelse av naturen som man går i. Man är ständigt sysselsatt med vägval, hur man ska ta sig förbi eller över myren, berget, ravinen, bäcken och har därför ögon och öron mer öppna än om man går längs en stig. Man kan när som helst råka ut för oförutsedda händelser, intressanta och ibland farliga, och måste fatta nya beslut. Chansen finns alltid att bakom nästa kulle möta ett vilt djur på nära håll eller upptäcka något intressant som ingen har sett förut!

En förutsättning för en njutningsfull tur är att Du tar Dig tid! Stanna och lyssna på vindens sus i träden eller hör vad fåglarna säger, se hur vattnet glittrar i solen eller hur regnet drivs av vinden! Ta Dig tid att undersöka t ex en bergslutning eller en bäckravins där ofta udda träd och liknande inte har städats bort... Försök undvika att ha ett bestämt mål eller klockslag att passa!

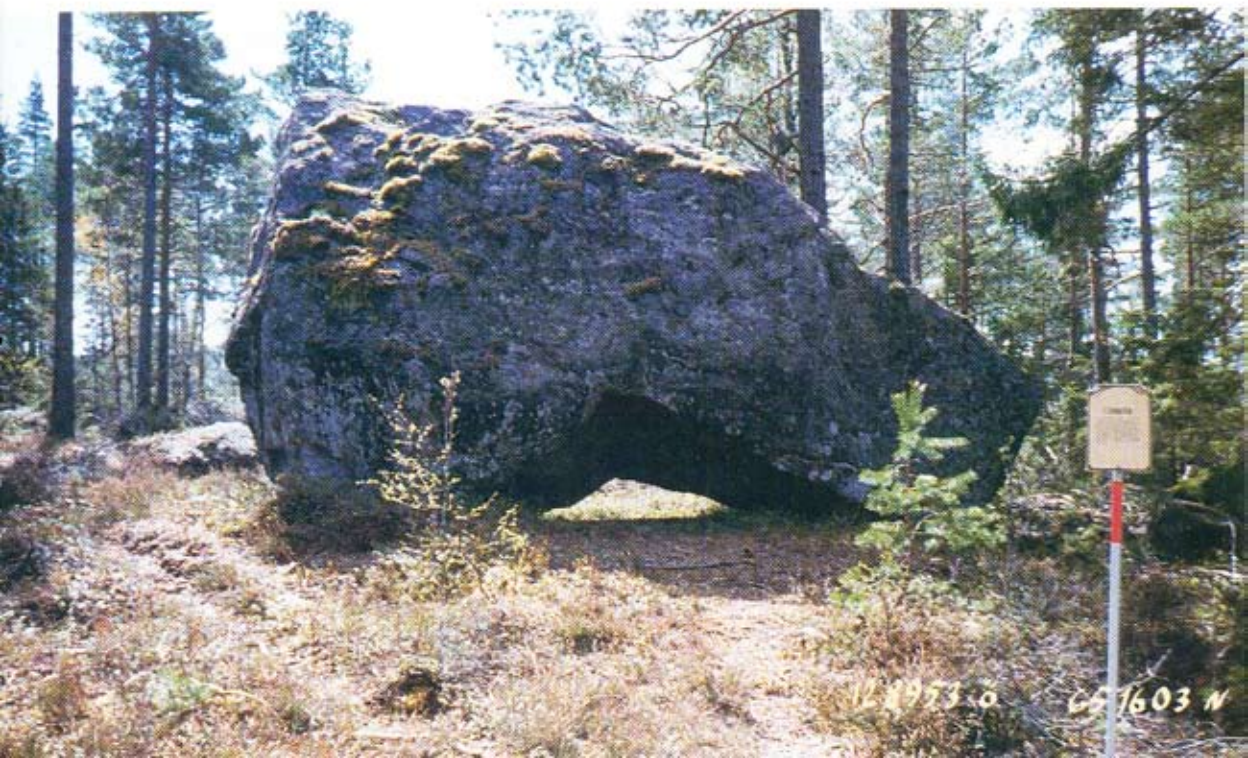
Ta kompassen till hjälp och följ vandringen på kartan, använd de märkta lederna som riktmärken och håll kontakt med ledlinjer i landskapet: bäckar, sjöar, bergskanter, myrkanter, gränsmarkeringar, vägar, etc – då blir det väldigt svårt att gå vilse!

Jag tror att det är välgörande för både kroppen och själen att färdas i helt obanad terräng!

Förklaringar till kartans siffror

- 1 Källsvikens skifferbrott Här bröts takschiffer troligen från slutet av 1700-talet och under hela 1800-talet.
- 2 Vinnsäter, Järbo hembygdsgård Välbevarad dalslandsstuga, byggd 1851. Lagården och vagnslidret från 1870-talet täcktes med vass 1990. En smedja finns också.
Hembygdsföreningen håller gården öppen från mitten av juni till mitten av augusti dagligen kl 13-17. Kaffe och bulle serveras, under veckosluten även våffla.
- 3 Soldattorp och sommarfåhus, båda hittflyttade av Järbo hembygdsgård. Sommarfåhuset täcktes med råghalm 1997.
- 4 Nubberudskullens utsikt är värd promenaden! Där uppe känns det nästan som att sitta i ett flygplan...
Enligt Riksantikvarieämbetet är det på utsiktsplatsen "plats för vårdkase. Samling av skörbrända och skärviga stenar 8 x 5 x 0,2 m", (Vårdkase=uppstaplad vedhög, avsedd att tändas för att varna och båda upp grannar till försvar när fiender närmade sig) Men det är svårt att föreställa sig vilken verksamhet som har producerat 10 km bränd stenskärv.
Stenskärvan ligger på och omkring högsta toppen av utsiktsberget, och vad som har försiggått här i forntiden är ett intressant mysterium som väl förmodligen kommer att förbli olöst. Att här har varit bygd länge visar t ex Döveröset (se nr 8) och en stor gravhög, 10 m bred och 1-1,5 m hög, i södra kanten av Runnsätterskullen.
- 5 Offerkast Enligt traditionen ligger ett offerkast (varp) där en människa har dödats. För att binda henne bör varje person som passerar kasta en sten eller kvist på varpet. Se även nr 61.
- 6 Tjuvesten Märkligt formad sten som ligger på slätt berg och man kan krypa i skydd under den som i en grotta. 1830 överfölls och rånades posttryttaren av Tjyv-Olle. Bytet, 5000 riksdaler, gömdes under Tjuvesten.

7 Svileberg Kroppefjälls högsta punkt, 241 m ö h. Någon vid utsikt har man inte från toppen då berget är helt skogbevuxet.

8 Döveröset Rös av kullersten, 12 m diameter och 1,5 m högt, byggt av relativt stora stenar och urplockat, troligen av skattletare, i mitten. "En döv konung ska ligga begravd i röset". Vid röset hittades glaspärlean som visas i naturlig storlek här intill.

9 "Vargehi" (varglya) Några jättestora klippblock har lossnat från berget och bildar fantasieggande grottor och tunnlar – precis som man föreställer sig en varglya!

Förr i tiden var vargen ett plågoris för skogens torpare och bönder. Deras boskap var uteslutande hänvisade till skogsbete och måste vaktas av "vallhölingar" mot varg och björn. Om vargehi't berättade Hjalmar Carlsson i Bodane, vars förfäder kom från torpet Pål. Det fanns varg på Kroppefjäll ännu på 1860-talet – och nu finns varg på Fjället igen! Jag hittade vargspilling när jag rekognoscerade för denna karta...

10 Halla Namnet är dialekt och betyder "hällen". Stugan låg på en liten kulle intill stigen och revs i slutet av 1800-talet. Den siste torparen hette Anders Andersson Lindberg. Det sades att de hade särskilt feta kor på detta torpet därför att det fanns mycket gräs på betesmarkerna.

11 Karolinerstugan Raststuga som byggs och underhålls av Föreningen Kroppefjälls Vandringsleder. Det är en rustik timmerstuga som alltid står öppen för vandrare och det finns alltid vedförråd i vedboden.

12 Smöreköl Som en oas i det karga Fjället ligger torpet Smöreköl (Smörkullen). Grundstenar efter byggnaderna, mjuka gräsbackar med runda betade enbuskar och några syrener ger en stark "torpkänsla". Husgrunden är tydlig liksom lagårdsgrunden med fähuset i söder och dyngesompen därutanför. Omkring femtio meter nordnordväst om stugan, vid vägen till Tvelippa, låg smedjan vid bergskanten. Grunden är väl synlig, uppmurad av sten och delvis med berget till vägg. I härden, som man ser i inre hörnet, finns fortfarande kolrester under mossan.

Torpet fick sitt namn efter det sockertoppformade berget som ligger i mossen två hundra meter söder om tomplatsen. Namnet Smörkullen sägs ha kommit av att vallhålingarna fick så dåligt "potatissmör" på massäcksmörgåsarna att de strök av det mot berget. Vid bergets fot hade torparfamiljen sin potatiskällare och mossen vid källaren var delvis uppodlad.

Den siste torparen, Alfred Arvidsson och hans familj, flyttade härifrån 1905.

13 Kyrkesten Torpet har varit bebott åtminstone sedan 1700-talet. De sista boende här var Sofia Andersdotter och hennes son Johan Andersson Rudberg som flyttade till Blixerud 1921, men de brukade jorden på Kyrkesten tills fram emot 1940-talet.

Stackars dej, du hålingeplåt
du får ständigt gå valle
å du får gå både sölten å våt
Skea å flå
å vällinga blå
å stackars den som valle ska gå

Vallvisa efter Soffi på Kyrkesten

"Olle på Kattorpet, vår granne på Kyrkesten, han tuta i ett horn. Så tala han om va dä betydde:

Stå upp, du stuträcka,
å mjölka dina kor,
när som mine går i mösane,
då står dine på båsane,
du dåliga latso.
Han tuta sô mö, den göbben. Sô tuta han hem en håling ve hade på fjället."
Soffi på Kyrkesten. IFGH 700. "Olle" var troligen Olof Olsson, *1815, Kattorpet

Torpet fick sitt namn efter det stora flyttblocket (vikt omkring 100 ton) som ligger väster om bäcken. Enligt sägnen kastades det mot Örs kyrka av Jätten i Borekulle. Detta hände när kristendomen just kommit till bygden och klockornas klang irriterade Jätten så att han ville krossa kyrkan. Han tappade emellertid greppet om stenen och den for upp på Fjället i stället...

12 93 07 ö

651058 N

14 Långa Mad På husgrunden syns tydligt att de haft källare under huset, troligtvis med ingången genom en lucka i stuggolvet. De hade också en jordkällare vid berget väster om stugan. Mellan stugan och källaren ser man spår efter lagårdsgrunden. Här bodde torparen Gabriel Eriksson som dog 1890. Hans hustru Anna Kajsa och barnen bodde kvar på torpet men vi vet inte hur länge.

Gabriel var en tekniskt begåvad man och gjorde försök att med sughävert lösa översvåmningsproblemen i Hällans skifferbrott (se nr 37). Han lär också ha gjort sig vingar för att flyga som en fågel. Premiärturen startades från lagårdstaket men den misslyckades – landningen i gödselstacken blev dock mjuk...

15 Karolinerleden, Karl XII:s väg, Edsvägen är en mycket gammal väg över Fjället. När skogarna, troligen under 1700-talet, delades upp mellan byarna, satte man gränsen mellan Ed och Högsbyn längs Edsvägen och man kan nu se hur stigen har levat sitt eget liv och ändrat sträckning här och där, medan gränsens läge varit fast. Vägen är i sin helhet registrerad som fornminne hos Riksantikvarieämbetet.

16 Botaniskt märkligt rikkärrsområde på i övrigt karg mark.

17 Kusemyra Husgrundens spismur är välbevarad i den nedre delen, så att man delvis kan se hur den en gång varit uppbyggd. Stugan revs omkring 1924.

21 Här låg Eds kvarn på östra sidan om älven och Högsbyns såg på den västra. Flera goda lägen för kvarnar kan man tänka sig längre ner efter strömmen, men den enda vi säkert vet var Darkeruds kvarn, **20**, som låg på samma plats som nuvarande kraftstationen och mitt emot den syns fortfarande fundament efter en mindre anläggning som hörde till Ed. I Färgarebäcken, vid **18**, låg en vadmalsstamp fram till 1860-talet då den flyttades till Stamparefallet, **19**.

22 Åsestommen Stugan blev riven i början av 1900-talet och virket användes vid husbygge på gården Hallere, senare riven även den. Husgrunden blev troligen borta när vägen byggdes om. På Åsestommen bodde bl a soldaten Hans Ås som år 1807 blev fången hos fransmännen när Sverige slogs mot Napoleon i våra tyska besittningar. Soldat Ås dog under fångenskapen men skrev en dagbok om fångmarschen till Frankrike och om fångenskapen. Han skrev också ner många soldatvisor. – Ett intressant tidsdokument, skrivet av en menig soldat! Utdrag ur den slitna och delvis svårlästa dagboken finns i boken FJÄLLET.

- - - vi kunde inte hina undan utan han kom öfver os och sabla ner os så vi måtte gifva os under honom och dät var nära gården och som vi då fik med bedrövade hiertan och ängsliga tankar marschera igenom hella fransosens armen med vår amesion och när vi kom fram så blef vi tondarade och illa hanteratt på ala vis som de kunde os hantera och alla svänskarna som den gången blef fångna med jägare batalion hussarar och Dragoner å lantvårdar var 200 å 22 man - - -

23 Borekulle – "Välkänd och skyltad med stora bokstäver som fornborg är Borekulle en turistattraktion, kanske mest för tillgängligheten och den betagande utsikten över Örsjön och slätten. Och för sin sägenomspunna historia och för grottan nere i ravinen.

Som fornborg gör den många besvikna eftersom man inte ser vare sig murar eller torn. Man kan dock göra sig en ganska god bild av hur den såg ut om man tittar närmare efter.

När man går den slitna stigen upp för sluttningen kan man läsa 'mycken snö 1951' och 'sträng vinter svår torka 1947' inhugget i klippan. Texten är ristad av samme man som knackade in psalmverser i det stora flyttblocket vid Kyrkesten.

Här och där är trappsteg ordnade där stigen är brant. De översta trappstegen är av sten och tre meter längre upp passerar man stället där troligen ingången till borgen var. På båda sidor om denna "port" syns resterna av borgmuren som en låg vall av grus och småsten, beväxt med mossa och ris. Den är lite svår att se, men har man väl fått ögonen på den kan man lätt följa den hela vägen runt, utom i öster där branta stup gjorde befästning onödig.

Murens lägsta punkt var i norra delen, mitt emellan mellan porten och stupet. Där kunde de möjligen samla lite vatten när vädret inte var alltför torrt. Annars var borgen mycket torr och det var säkert svårt att klara långa tider instängda här.

I stenvallen, särskilt på ett ställe omkring trettio meter norr om södra spetsen, hittar man mystiska lavaliknande klumpar av smält, blåsig sten. Stycken av den i berget vanliga sandstenen är insmälta i 'lavan' utan att själva vara påverkade av värmen. Är de smälta stenarna ett tecken på att borgen blev nerbränd? Eller är de spår efter en matlagnings- eller smideshård? Och vad är det för material i 'lavastyckena'? I högen efter spismuren vid backstugan Snyttet, Linde, hittade jag liknande blåsiga klumpar, så lika dem från Borekulle i struktur och färg att de mycket troligt är av samma material. Är de av en stenart som användes till att mura härden och som visade sig inte tåla värmen?

I andra delar av Sverige har man använt lättsmältande sten till att späcka murverket med när man byggde muren. När man sedan eldade mot muren så blev den nästan som glaserad. – Och mycket svår att riva!

I sluttningen nedanför fundamentet till borgmuren ligger större stenar. De verkar att vara nedkastade från vallen och tyder i så fall på att borgen en gång blev avsiktligt och grundligt raserad. Om borgmuren hade rasat av sig själv under inverkan av tid och väder och vind, så borde åtminstone någon sten ha legat kvar på vallen.

Grottan finns i nedre änden av klyftan som delar berget och är inte stor nog för den jätte som orkade kasta kyrkestenen (se nr 13). Berget ovanför grottan hänger ut tre meter och om man står under överhänget och tittar uppåt ser man att det finns stora sprickor i klumpen och man står inte fullt så trygg längre...! – En vårvinterdag om 1/2 eller 1000 år kommer klumpen att störta ner i klyftan." (ur boken FJÄLLET)

"Borekulle", på dialekt "Böreköf", betydde från början rimligtvis Borgkullen. Men det måste ha varit mycket länge sedan som berget användes som borg för sägnen har gjort berget till bostad för jätten Bore. Han skall ha bott i grottan som finns nere i klyftan och det finns många sägner om honom. Läs dem i boken FJÄLLET!

- 24 Kyrkekleva Gammal kyrkstig för de som bodde i Åsen.
25 Kavlanevägen och vidare till Stampen var postväg långt fram på 1900-talet.
26 Krappa Klev (Krapp=trång) En traktorväg slingrar sig uppför kleven.
27 Korpeklev "Att vandra uppför Korpeklev är som en fjällvandring i miniatyr – bara några hundra meter – och med några ovanliga sevärdheter. Om man kommer i rätt årstid kan man se snövita blåsippor i slutningen. Vid den tiden brukar också korpen häcka på en hylla i stupet under Korpekól, norr om kleven.

Det finns en stig som är lämplig att följa från Karolinerleden. När man har gått ett stycke uppför den branta stigen och närmar sig rasbranten ser man till höger ett stort stenblock som har formen av en tre meter hög tärning som ligger lite snett så att två sidor lutar inåt. Dessa sidor har inte blivit lavbevuxna som de andra, utan man kan studera bergartens sammansättning.

Blocket är ett vackert exempel på konglomerat, dvs förstenat grus. Man ser tydligt de rundade stenarna i gruset, fast de har blivit lite tillplattade av tryck och rörelser i berget under lång tid, omkring en miljard (1 000 000 000) år. Vittring har gjort att ytan framträder i relief, vilket framhäver grusstrukturen. – Blocket ligger också prydligt serverat på slät mark...!

Det märkligaste är kanske ändå att på översidan av blocket växer en liten rönn och lite längre mot mitten en pytteliten björk! Och förra sommaren var ändå ganska torr... Tittar man närmare efter ser man att det går en fin spricka genom stenen och att båda "träden" växer just i den. En gång, eller rättare sagt efterhand, för det går långsamt, kommer blocket med hjälp av frost och buskrötter att dela sig i två.

Om man tittar på det mindre blocket bredvid ser man hur detta långsamt tycks "sprängas" av rötterna till den rönn som växer i den – kanske är det dock frosten som spränger och rötterna bara utnyttjar och förstör sprickorna.

Vidare uppefter stigen krymper kleven ihop alltmer, så att man till slut klättrar i själva rasbranten med en bergbrant på var sida. Nu kan man på höger sida på ett par ställen se hur grangrenar slagit rot och växer som en matta nedanför granen. Detta är för övrigt ganska vanligt i rasbranterna längs Kroppefjäll.

Går man sedan till höger och upp på toppen kan man beundra utsikten från Korpekullen." (ur boken FJÄLLET)

- 28 Kvarndalen Torpstugan låg mellan vägen och bäcken, men inga spår syns. Kanske har vägen breddats in över stugtomten.

Kvarndalsbäcken har flera goda ställen för kvarnar, där den i forsar och små fall sänker sig drygt trettio meter ner till Örsjön, men några tydliga spår kan jag, bäckens namn till trots, inte finna.

29 Bäckehagen Den troligen sist boende på torpet var Anders Arvidsson och hans familj som flyttade härifrån 1916. En tidigare torpare här var Isak Andersson Rudberg. Han var far till Tilda Klarén, född 1856, som intervjuades 1932 av Selma Sundqvist. Läs den långa intervjun i boken FJÄLLET! - - - Jag minns att om julafton tog mor in enare och reste i alla fyra hörnen av stugan. De nådde till taket. Far kom och strödde hackat grannis på golvet i köket och i sängkammaren sand över hela golvet. Sedan var han ute efter långhalmskärvar och breddde över hela golvet i sängkammaren där vi största barnen lågo. Far och mor och den lille låg i en säng som var sparlakan omkring, men halm i den också förstås. Så var det färdigt för kvällen.

Julneken uppsattes i en gran alltid på morgonen. När den var uppsatt gick far till fönstret för att se hur många fåglar som kom dit. Om det blev många som besökte neken då var far glad. Då slog han ihop händerna och sade: "Se, Gud välsignar skörden i år! Gott år i år och det var väl och så får jag så tidigt i år." Han hade många bemärkelser av julneken.

30 Gladers Husruinen är helt borta i grustaget. Marknivån låg kanske tre meter högre innan grusgropen öppnades. I boken "Historiegubbar på Dal" beskriver August Bondeson livfullt sitt möte med Jakob Glader år 1884. Avsnittet återges i boken FJÄLLET: - - - Sen vi strävat stora vägen uppför Långebräcken – en av de brantaste körelidar jag sett – och kommit in i skogen Gråpälsan, veko vi av på en sidoväg, som ledde fram till Hagemossen, där flera små backstugor och torp lågo utkastade långt ifrån själva gården.

Den första stugan där uppe i backen, strax inom hägnaden, var Jakob Gladers. Hon liknade Backmans, men var större och vida bättre underhållen. Taket bildade som en väldig borste av manshög råg, som blivit sädd för att binda torven. Framför gaveln åt solsidan voro några kvadratalnar jord inhägnade till kryddtäppa, och här blommade tusenskönor och aunklar mellan de gröna salvia- och stormhattsstånden. - - -

31 Simonerud Simon hette egentligen Karl Simson Eriksson. Han var en "klok gubbe" och botare. Tandvård och andra sjukdomar sägs han ha botat genom att fästa värken i den stora granen nära stugan. Från början fanns det två stora granar intill torpet och de användes av Simon till vedbod och förvaringsplats för hans medikamenter. Granarna, som var fulla med hål och spikar efter Simons botande, skulle huggas ner vid en skogsavverkning under första världskriget, men på kvällen efter att den första granen fällts blev de två skogshuggarna sjuka och sängliggande i flera veckor. Det troddes nog att de hade fått del av alla sjukdomarna som satt i granen... Den andra granen fälldes aldrig och blev senare fridlyst. Den blåste av på mitten vid den svåra älgjaksstormen 1967 men flera nya toppar har vuxit ut sedan dess. Nu börjar dock barken att lossna bitvis och granen mår inte riktigt bra längre.

- - - En morbror till oss bodde intill oss. Han hette Simon. Han var beryktad för sin klokhet i allt. De kallade honom "den kloke gubben Simon". Han kunde bota sjuka människor och djur och sådana som hade blivit bitna av ormar.

Han smörjde dem med isterfett och talg m m. En gång blev en flicka ormbiten. Hon var nära döden. Jag minns hur hon svällde – eller svulna som vi säga. De hämtade min morbror. Det var ett av våra grannställen. Jag följde efter honom. Det var en lekkamrat till mig och ni kan tänka er min sorg över att min vän hade blivit stucken av en orm. Men morbror lade ormen som hade stuckit flickan – de hade dödat den – framför flickan och gjorde korstecknet på flickans bröst och sade: "Du skall dö men inte hon. Slinger-i-slägg, du som stack människan, skall dö men inte hon". Så gjorde han korstecknet emellan han sade dessa orden. Så smörjde han flickan med isterfett av djur. Ibland hade han olja att smörja med. Flickans svullnad började vika undan, hon började strax att bli bra. Flera sådana fall förekom och mycket annat som jag efterhand skall nämna.

Så borrade en del hål i lagårdens i tröskel och i hålet stacks en levande orm – det hade Simon på Långemossen lärt ut – och ormen skulle man läsa över. De som sedan gick över tröskeln och ormen, både människor och djur, skulle vara skyddade mot att bli bitna av ormar, sades det.

Ormen skulle vara levande när han stacks ned i hålet. "Slinger i sling, du som stack, du skall dö men inte han – eller hon". Dessa ord skulle uttalas över den levande ormen. Då miste han sin makt. Detta hade inverkan på alla ormar. Hade husfolket uttalat det blevo de och husdjur som gick över tröskeln skyddade för ormbett.

Tilda Klarén, född 1856 på torpet Bäckehagen, Hagen. I F G H 2748 (ur boken FJÄLLET)

En släktradition berättar följande från Simonerud: - - - Under denna tiden var det många vargar och björmar och andra rovdjur i Fjället. Medan farfar var borta blev barnet hastigt sjukt och dog. Farmor var ensam hemma. Hon tvättade och svepte barnet, efter seden, och lade det i det lilla rummet, och skulle så fort som möjligt sända bud till farfar. Det lilla rummet hade inget fönster utan bara en glugg med en bräda över öppningen.

När kvällen kom, kom också en del vargar som hördes tjuta och krafsa på väggarna. På något vis fick en varg ner brädan som var för gluggen och hoppade in. När farmor hörde ovisendat tog hon ett vedträ och gick in i rummet. Vargen hade då liket i munnen och försökte hoppa ut igenom gluggen. Farmor började slå vargen med vedträet så att han släppte barnet och hoppade ut.

Resten av den natten satt farmor vid det döda barnet med vedträet i handen. Tidigt nästa morgon fick hon bud till en granne, och de sände bud till farfar. Snart därefter flyttade de till en plats uppe på Fjället, kallad Kula.

Wictor Arvidsson, född 1893 (ur boken FJÄLLET)

129301 ♂ 651004 N

32 Gråpälsa kallas skogen och berget mellan Örsjön och Dals Rostock och det har säkert med vargar att göra. Rester efter åtminstone tre vargropar finns i dalen öster om berget. Bergarten är lättvittrad kalklerskiffer och i den bördiga jordmånen växer annars sällsynta växter som t ex ormbunken uddbräken och i norra delen finns mycket idegran.

33 Skönerud Bröderna Anders och Gustaf Skön var de sista här. Gustaf dog sist av bröderna 1904. Anders var blind efter en sprängolycka. Torpet är vackert på våren då den gamla åkermarken är täckt av vitsippor.

34 Smätte är ett intressant, länge sedan övergivet, torp och värt en utflykt! – Säkert är detta det torp inom området där mest stenarbeten har gjorts. Lämplig sten fanns i överflöd i rasbranten bakom stugan.

Terrasser är uppbyggda runt husgrunden och i vårtiden är marken täckt av gullvivor. Kaprifol, syrener och krusbär utmärker också tomtplatsen, som fortfarande är ganska öppen.

Källaren står kvar nedanför rasbranten bakom huset, men taket håller sakta (om ingen älg råkar gå ut på det) på att rasa in. Det gjordes en gång av jättestora skifferhällar som lades över stenväggarna och täcktes med jord och torv. Bakom källaren ser man hur en smal väg går snett uppför rasbranten.

Väster om huset, vid bergskanten på andra sidan den smala åkern, står ett litet stenhus med berget till vägg på insidan, och intill stenhuset är ett litet tjärbränne uppbyggt av stenhällar. Där brändes tjära av töre som packades i en gryta: – När man eldade utanpå den välvda grytan rann tjäran ner genom springan mellan stenhällarna. Läs om tjärbränning på sid 177 i boken FJÄLLET!

35 Blomme-Jonas stuga Husgrunden har ett ovanligt utseende: Torpstugan tycks ha liknat en jordkula. Den har innermättet 3,3x3,6 meter och väggarna är uppmurade av sten, omkring 1,5 meter höga. En jordkula var annars vanligen ingrävd i en sluttning och hade stenklädda jordväggar (se avsnittet om hustyper i boken FJÄLLET, sid 475).

37 Hällans skifferbrott Takskiffer bröts längs tjärnets östra strand med början på 1700-talet och sedan under hela 1800-talet. Mot slutet måste skiffen brytas på nivåer under tjärnets yta och i utloppet kan man se hur vattenytan sänkts omkring tre meter. Man gick som mest omkring trettio meter under tjärnet och måste till stora kostnader anlägga en fördämningsvall och pumpa ur vattnet.

År 1898, en kväll tätt efter arbetets slut, brast fördämningen och schaktet vattenfylldes. Alla arbetarna hade dock hunnit upp så ingen skadades. Därefter avslutades skifferbrytningen i detta brott. Under vattnet står dock fortfarande utrustningen kvar som den lämnades innan olyckan. I ett nordligare schakt bröts skiffer fram till omkring 1915.

Att vattnet var ett verkligt stort problem vid skifferbrytningen kan man, förutom vid utloppet, se på västra sidan Skiffertjärnet, där ett stort arbete har lagts ner på att bygga kanaler, diken och vallar, **36**, för att leda tjärnets tillloppsbackar förbi och ner till utloppet.

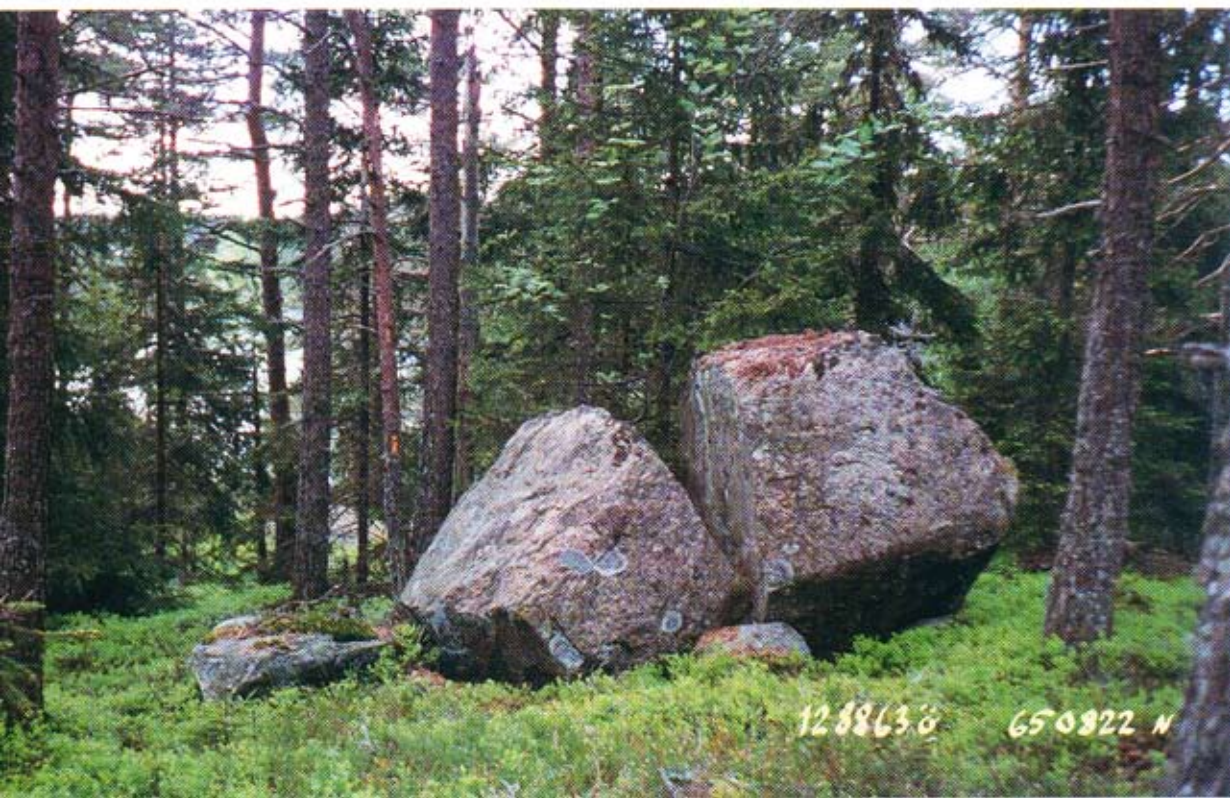
Läs mer om skifferbrytningen i Olof Ljungs artikel i Hembygden 1985! Om skiffertak och skifferläggning kan Du även läsa i boken "Skiffertak. Praktiska råd vid reparation och läggning" av Ingmar Andersson.

38 OK-stugan OK Kroppefjälls klubbstuga. Elljusspår och motionsslingor av olika längder är uppmärkta i omgivningarna. I källaren, som alltid står öppen, finns omklädningsrum och duschar tillgängliga för allmänheten. Bastu finns också men den värms endast upp för större grupper och måste beställas innan.

39 Dr Saedéns runda Kroppefjälls sanatorium anlades 1911 och lades ner 1960. Överläkaren vid sanatoriet, dr Saedén, var nationalromantiker och anlade "monument", friluftsteater, mm i parken och skogen runt sanatoriet för att sysselsätta och roa de ofta dödligt sjuka patienterna. De flesta minnesmärkena har nyligen restaurerats och en promenadväg har märkts ut. En utförlig beskrivning, gjord av Kerstin Ljungqvist, Dals Rostock, finns att få på Kroppefjälls Fritidscenter och Vandrarhem, f d Sanatoriet.

40 Torpet Myras sedan länge övergivna torpstuga är just nu, 1998, i sitt mest intressanta stadium av förfall: – Taket har nästan helt rasat in, grävlingar underminerar golvet och man kommer åt att studera många annars dolda detaljer i den gamla byggnadstekniken – hur takskiffern är fäst, hur spismuren och bakugnen av natursten och lera är uppbyggda, osv.

Intill torpstugan på Myra finns ett schakt i berget. Där bröt man kalksten i början av 1900-talet. En linbana fraktade stenen ner till samhället där den maldes och lastades på järnväg. Verksamheten pågick i ett tiotal år.

41 Pål Det "nya" torpet låg på den lägre marken i väster, där den bästa åkermarken, utdikad myrmark, finns. Det var ett stort torp som födde 5 - 6 kor och en häst. Det berättas att arrendet betalades i smör. – På våren kom bonden som ägde den mesta marken i torpet, med två stora smörbyttor i ett snöre över axeln och arrendet bestod i att fylla dessa under sommaren. Den siste torparen, August Eliasson, flyttade från Pål troligen 1925. Husen revs 1940.

Den äldre husruinen, **42**, ligger i vacker omgivning sydöst om den nyare, uppe på åsen, där det fortfarande är relativt öppen mark av ängskaraktär med mycket hassel och många odlingsrösen.

43 Hästeskon Husruinen, diken och rösen efter odlingen visar att det var ett torp här. Platsen är nu helt erövrad av granskogen. Skön gammelskog är det i denna del av reservatet.

44 Nordlunnane Torpet var bebott fram till omkring 1920. Barnen härifrån gick i skola i Ed i Ör – omkring 14 km skogsstig varje skoldag... Skolkamrater har berättat att barnen från Nordlunnane trots den långa vägen alltid var först vid skolan på morgonen.

45 Nordlunnanemossen Gå fram till mosskanten och titta ut över den kala mossen, men stanna inte för länge i april/maj när tranorna har ägg eller små ungar. Denna mosse lär vara Kroppefjälls enda växtplats för dvärgbjörk.

46 Örlevattnet, Högsäter Husruinen ligger fem meter öster om stigen. Tjugofem meter norr om ruinen finns en fin lagårdsgrund med steningarna till ladan orörda liksom "lobroa" av sten och i södra änden fähuset där grunden är uppfyllt.

Stina på Örlevattnet dog ute på Lämmemossen. Hon blev liggande hela vintern och först frampå vårvintern var det någon som såg en hand sticka upp över snön och hittade henne.

- 47 Den mäktigaste av alla! Besök och beundra henne!! Hon är förstås en fjällfura, och står dessutom intill en bergknalle så att man kommer åt att se den grovgreniga kronan på nära håll.
- 48 Husema(Husmäden) De skogbevuxna åkrarna känns igen på dikena. Husgrunden, inte så olik ett vanligt stenrös, ligger på öppen mark närmare tjärnet.
- 49 Troligtvis något av ett myrstacksrekord! Största diametern vid basen är omkring fyra meter och längsta sidan är tre och en halv meter från marken till toppen! Stacken ligger tätt intill stigen och är bebodd sommaren 1999.
- 50 Arrangerat av människor, men till vad? Se nedan!

- 51 Omärkt alternativ led genom gles furuskog. Här och där finns enstaka vackra fjällfuror.
- 52 Som alternativ till den olämpligt dragna märkta leden mot St Husemادتjärn kan man gå in i gammelskogen så snart den börjar på höger sida vägen, uppför sluttningen och sedan öster om Fyrfotstjärn. Sedan kan man ansluta till den märkta leden före mossen eller följa den blöta mossen och fortsätta i den ännu blötare myrdrägen i nordväst fram till berget där man träffar på leden igen. Reservatsförvaltningen borde lägga spång längs mossen för att vandraren skall få se den på nära håll och slipa gå i traktorspår och tråkig ungskog...

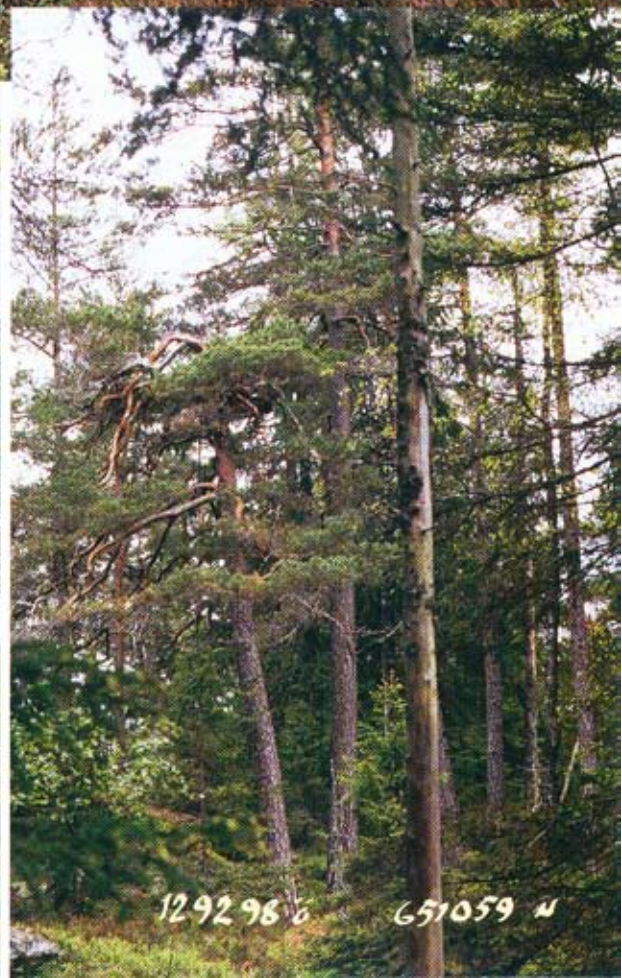
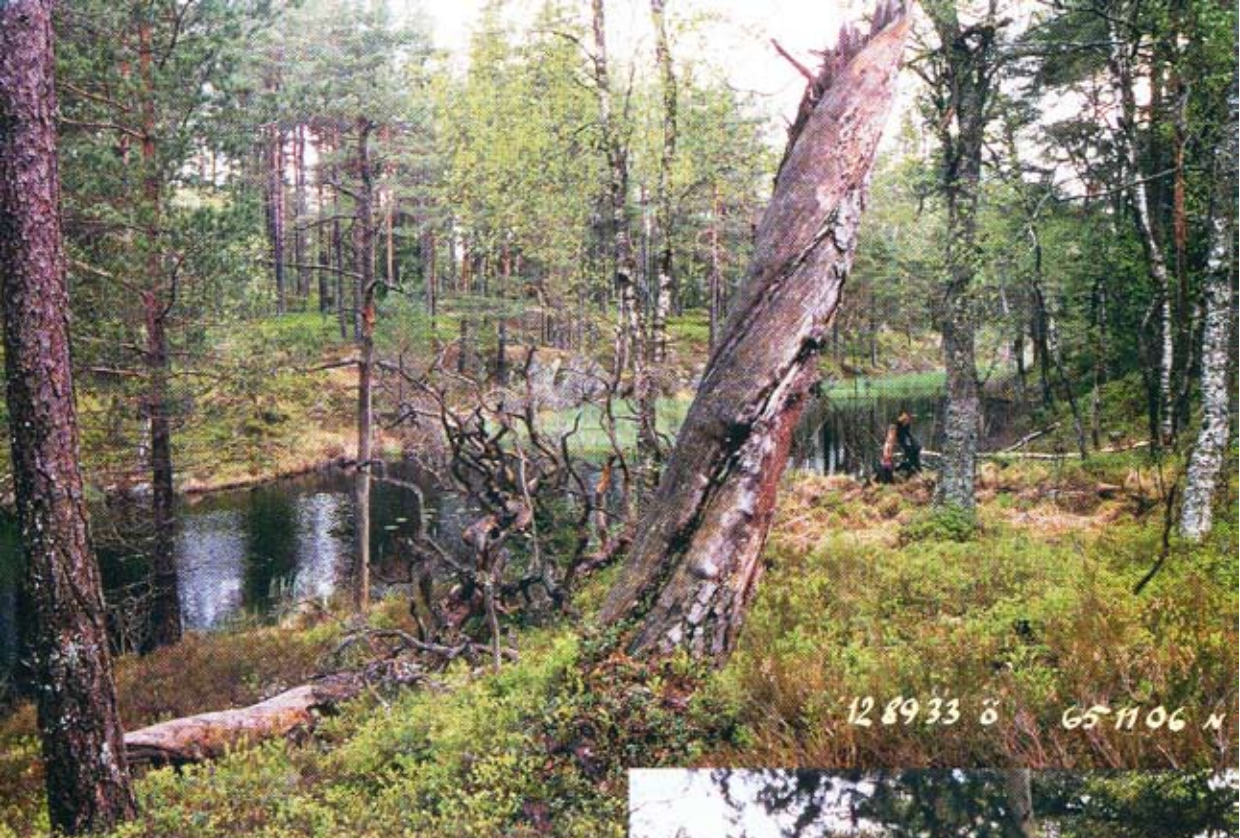

53 Ambolsdalen Särskilt i övre delen nedanför myren är det en riktig trollskog där bäcken letar sig väg mellan jättestora mossiga stenblock i den mörka granskogen. Den gamla vägen, som vandringsleden följer i rasbranten norr om bäcken, är troligen anlagd för hästtransport av virke.

54 – En av de äldsta! En torrfura bara två meter från leden. Man kan se hur veden i ytlagret har fibrerna löpande i vågor och virvlar i stort sett tvärs över stammen. Den är död sedan länge men fortfarande stadigt stående och när den till slut blir fallfärdig kommer den att stötta av några granar som har vuxit upp tätt intill. Bild sid 7 och 32.

55 Söder om sjön Amboln Intill sjön går leden genom mossig, mörk granskog.

56 Alternativa, omärkta, leder med något av urskogs känsla! Reservatets riktiga pärla är enligt mitt tycke ett litet område alldeles öster om Lilla Amboln. Det är granskog på kuperad, bergig mark som lämnats orörd under lång tid, troligen på grund av det svårtillgängliga läget, och träd har fått växa till full storlek, dö och falla så att det liknar riktig mörk urskog. Det är fin skogsstämming här med närhet till tjärnet, myren och den ljusare furuskogen.

- 57 Kullen Ett av de övergivna torp där en del av marken ännu är öppen ängsmark med små åkerlappar mellan bergknallar och otaliga odlingsrös. Här finns också många gamla grova aspar (245 cm omkrets har en asp vid källaruinen) som är mycket uppskattade av hackspettarna. Ett av de mest stämningfulla gamla torpen!
- 58 Söder om Falån vid Kullen Mossig mörk gammelskog, mest gran men även enstaka tallar och några grova gamla aspar.
- 59 Kvarn mellan Dalmaden och Kullen Två kvarnstenar, 120 cm diameter, ligger kvar, den ena sprucken. Överstenen är ovanlig såtillvida att det är borrarat tre hål, 2 cm diameter, tvärs igenom den från översidan. Några andra intressanta "stenhjul", som väl hade en funktion i kvarnen, ligger också kvar. En låg damm ovanför det naturliga fallet gör den utnyttjade fallhöjden till omkring tre meter. Vandringsleden går tätt förbi.
- 60 Dalmaden Husgrund i glänta i granskogen. En gammal apel lever fortfarande. Den pampiga källaruinen och lagårdsgrunden söder om husgrunden är välbevarade.
- 61 Torpet Dalen låg trots namnet på en höjdsträckning. Här har marken fortfarande mycket av ängskaraktär. Husruinen invid stigen i södra änden av den öppna marken är tydlig liksom grunderna efter den tjockväggiga källaren och lagården femtio meter öster om stugan. I den ännu feta lagårdsjorden växer brännässlor. Ett par resta stenar invid husruinen är troligen uppresta i senare tid. En vackert grönmossig lönn växer intill grunden efter den ovanligt stora torpstugan – omkring 11,5 x 5,8 m.
- 62 Liane Där torpstugan troligen låg växer några stora risgranar och det är svårt att säkert avgöra vilken gran som döljer husgrunden. Åkrarna till torpet var mest dikad myr och är nu skogbevuxna.
- 63 Leden Ambolsbäcken-Svingdalen går genom ljus furuskog utom i sluttningen mot Ambolsbäcken där den följer ett traktorspår genom tät ungskog. Stigen passerar rester efter små dammbyggnader vid Hästestrutens in- och utlopp. Troligen var det regleringsdammar för att lagra vatten till kvarnen nere vid Kvarnemadsjön, liksom den damm som man ser rester av vid Stora Ambolns utlopp och den som stigen går över i nedre änden av myren nedanför Stora Amboln. En likadan damm finns kvar vid Märdevattnets utlopp för att reglera vattnet till kvarnen nedströms.
- 64 Leden Dalen-Vännestånga går över bergkullar med gles furuskog och man passerar flera av "stenkärningarna".
- 65 Ålestugan Liten timrad raststuga tillhörig Munkedals AB. Den står öppen men är knappast lämplig att övernatta i.
- 66 Leden går över kalhygge längs Ålevattnet, men hela vägen har man utsikt över den vackra sjön.
- 67 De ståtligaste och det kanske största beståndet fjällfuror finns längs bergskränet. Det finns bortåt hundra stycken här.

68 Kastvägen En gammal väg för timmertransport som från landsvägen går snett uppåt i den blockiga rasbranten. Byggt på 1800-talet eller tidigare. Möjligen kan berget ha hetat Kastet och gett namnet till Vägen. Det finns några berg i trakten som kallas Kastet men jag vet inte vilken egenskap hos berget som gav namnet från början, om det var för att berget nyttjades till något speciellt, eller kanske bara för att det var brant. Kanske var det själva branten som var "kastet"? Jämför med "förkastning"!

69 Fränkens väg En kopia av Kastvägen. Namnet fick vägen efter jägmästaren som anlade den i början av 1900-talet. Vägen är avsedd för hästtransport av virke ur skogen. Titta på den gamla ekstammen som ligger vid vägkanten! Smågranar har rotat sig och växer i en lång rad i den multnande veden.

70 Tidigare låg en såg där Marthas bäck rinner ut i norra änden av Kvarnemadsjön. Kanske är det den som omtalas i Edestams "Vattensågar på Dal": Kastesågen vid Kastvägen i 'Marthas bäck', slopad före 1872. Det var en enbladig såg med träram.

71 Stora Lunnekullen En idegran och ädla lövträd växer intill den vackra ruinen.

Spelmannen "Blinne Kalle" på Lönnekål följde med ett zigenarfölje till Italien och försvann där. Han var en styv spelman men måste tigga mat för att överleva.

72 Vacker och ovanligt grov paraplygran tätt intill vägen.

73 Offerkast Platsen "Då man färdas förbi varpet, bör man offra därpå, eljest råkar man ut för obotliga sjukdomar. Har man tid, så bör man icke underlåta, att tillika tre gånger gå omkring varpet." (Richard Dybeck 1865, om det nu borttagna varpet i Hagen, Ör. Se boken FJÄLLET!)

74 Jättekyrkan "En lämplig väg hit kan vara den som jag tog: Upp längs traktorvägen från Örmdalen och under den stora kraftledningen. I sänkan efter nästa bergås korsar stigen en liten vattenrinning. Därifrån gick jag efter kompass till borgen. Då kom jag från nordost och träffade på borgen där marken sluttar minst och där muren en gång var högst.

En annan väg, kortare men svårare att hitta, är en stig som börjar strax söder om den sommarstuga som ligger väster om Mossen, Kvarnen. Den viker av till höger från traktorvägen och slingrar sig uppför berget och sedan måste man passera en hög bergsbrant, som man först tror är fornborgen. – Nästa branta berg är det rätta.

I norra änden av borgen ser man som tydligast hur muren fortfarande finns kvar, nästan orörd. Den har bara lagt sig ner på sidan inåt borgen och det är påtagligt och lite förunderligt att se hur stenarna fortfarande finns kvar på sin plats i den liggande muren. Bara på ett ställe har någon grävt i muren och gjort en håla, kanske skattsökare som letat efter guld.

Alla murarna i Jättekyrkan tycks ligga likadant, men det är tydligast här i nordost och man funderar på hur muren en gång var konstruerad när den kunde lägga sig så fint. Den bör ha lutat något inåt mot ett massivt stöd av trä, kanske en högre träpalissad som efterhand och likformigt har murknat bort och helt försvunnit.

Borgen har tydligen fått förfalla helt i lugn och ro. Ingen har rivit ner den som vid Borekulle och den har legat för långt ur vägen i oländig terräng för att någon skulle anse det mödan värt att hämta byggnadssten här.

Borgen begränsas i öster-söder-sydväst av upp till omkring tio meter höga bergstup. Västra sidan är en ravin som blir allt grundare mot norr, men som utgör ett gott skydd med hjälp av befästningsvallar. Ingången kan man tydligt se i västnordväst som ett avbrott i stenvallen, där en brant stig leder in i borgen. Berget bortom ravinen ligger högre än borgen och inom pilskotts avstånd, så man borde ha haft ytterligare skydd mot beskjutning. Kanske en skärm av trä?

Inuti borgen är marken täckt av ett tjockt täcke med blåbärsris och ljung och mossa, så man kan inte se några märken efter hus eller annat. I stenvallen norr om porten kan man på flera ställen se hur grangrenar har slagit rot och breder ut sig som en matta.

Ravinerna söder och väster om berget är enligt RAÄ avspärrade med stenar, men dessa hinder kan nog lika gärna vara naturbildningar." (ur boken FJÄLLET)

75 Brattås "Lättast kommer man hit genom att gå traktorvägen som går in mitt emot det nordligaste huset i Knipestan. Den kommer upp söder om stenvallarna. Man kan också gå via torpet Brattås från vrångebäckshället, eller stigen från landsvägskröken upp till norra änden av berget.

Det som är R-markerat på kartan är ett rös i södra änden av berget, samt raserade stenvall som utgår från röset. RAÅ beskriver röset som en stensättning, 7 meter bred och 0,4 meter hög. Stenvallar, som skulle kunna vara en gravhågnad, ansluter i riktning nordväst och ostnordost. Sammanlagda längden är 170 meter. RAÅ frågar sig också om det skulle kunna vara en fornborg men utesluter det alternativet på grund av att stenvall saknas i norr.

Jag tycker ändå att de flesta tecken tyder på att det är en fornborg. Om man ser på stenvallarna märker man att de noga följer bergskanter och ligger precis där bästa läget för en försvarsmur skulle vara, i överkanten av en sluttning som ökar murens effekt.

När man följer den östra stenvallen från röset minskar stenvärdmängden efter kanske hundra meter och tycks upphöra, fast mossa och växtlighet här är tjockare och kan dölja rester efter muren. Här blir också bergsbranten allt högre och behovet av en hög mur minskar. Om man följer den försvarstekniskt sett lämpligaste sträckningen övergår branten till höga stup längs hela den östra kanten av berget och där behövdes ingen befästning alls.

Här har man fin utsikt över sjön och slätten bort till Gulleby och där omkring. – Det är lätt att tänka sig hur människorna maktlösa måste stå här och se rövarhoppen gå från gård till gård, lämnande mörka rökpelare efter sig...

Om man följer den västra stenvallen från röset tunnar den snart ut och bara några enstaka stenar markerar läget. Även här följer den branten och om man följer den tänkta lämpligaste sträckningen kommer man också här till branta stup som dock inte sträcker sig så långt norrut som på östra sidan.

Så återstår den norra och nordvästra sidan där jag inte kan hitta några tydliga spår efter en försvarsmur. Men här finns inte mycket lämplig sten att bygga den av så man får tänka sig en 'mur' av stockar och jord som följer höjdräckningarna. Här borde man i så fall kunna se spår efter en befästning om man grävde i markytan och studerade jordprofilen.

Röset i murens södra spets kan var rester efter ett försvarstorn, vilket ju vore önskvärt om man skulle försvara sig här, där terrängen är som flackast. Kanske hade de porten till borgen i sänkan öster om röset där det 'fattas' sten, vilket skulle göra tornet ännu mera befogat.

Storleken skulle kunna ha varit omkring 500 meter som största längd och omkring 150 meter som största bredd, vilket kan tyckas vara stort i förhållande till Borekullens mått ca 90 x 30 meter och Jättekyrkans ca 110 x 50 meter. – Men man kan ju å andra sidan jämföra med fornborgen Hallebergs 8 000 x 6 000 meter...

Storleken kan ju också ha att göra med borgens ändamål. Både Borekulle och Jättekyrkan är torra och kunde inte klara någon längre belägring. Särskilt inte om man ville rädda med sig några djur undan fienden. Brattås har sankt partier mitt inne i området där det troligen finns vatten större delen av året. Jag har inte varit där under sommaren, men nu i december räcker inte stövlarna till överallt.

Jag kan tänka mig att de olika borgarna användes under olika tidsperioder med kanske olika försvarsbehov och olika stora upptagningsområden. Ofta var det nog så, att borgen bara behövdes som ett tillfälligt skydd medan fienden var i närheten. Det lönade sig kanske inte att göra en längre belägring för att erövra en bygdeborg med de fattiga ägodelar som kunde finnas hos människorna där. De dyrbarare sakerna var nog redan i säkert förvar, nergrävda i jorden.

Riktigt säkert får vi kanske aldrig veta hur det var med fornborgen Brattås. Naturen hinner att effektivt dölja de flesta spår under den tid av kanske 1500 år som har gått sedan den anlades.

Lignell skriver 1850 om Vrångebäck: På ett högt berg äro stensamlingar, vilka tyckas antyda, att här varit en hednaborg.

Traktorvägen, som går från Knipestan upp mot södra delen av Brattås, kallas Boklev. Hette stigen från början Borgklev?? – Den språkliga övergången från Borgklev till Boklev känns naturlig...!" (ur boken FJÄLLET)

76 Ett människoverk, men av vilken anledning lades röset här där ingen odling har skett och inget hus har byggts? Stenarna är tagna ur rasbranten ovanför.

77 Storön Stenåldersboplats enligt Riksantikvarieämbetet, dvs man har hittat flintavslag från redskapstillverkning.

78 Enligt gammal tradition låg här kung Bores slott. Riksantikvarieämbetet ser husgrunder här, en av husgrunderna med grop i mitten. En annan uppgift säger att det fanns en varggrop här och det verkar vara det troligaste – gropen har det typiska läget och storleken för en varggrop.

79 Örsudden Den mäktigaste och vackraste ek man kan tänka sig står i skogen mitt på udden. Man blir häftigt imponerad vid anblicken!

80 Järnåldersgravfält

81 Hällristning

